

Іменування головних героїв роману

Григорія Тютюнника «Вир»

У романі Григорія Тютюнника «Вир» поіменовано 180 персонажів та згадуваних осіб, що називаються 5401 раз. Серед них шість персонажів згадуються найчастіше – кожен більш 250 разів, а всі разом – 2358 разів, що складає 43,6% усіх антроповжитків роману. Це – головні герої роману Тимко, Вихор, Оксен, Гамалія, Дорош, Йонька, Оріся, Гнат Рева. Найближчі за ними персонажі не називаються в творі і 200 разів. Дану статтю присвячуємо розглядові іменувань цих шести персонажів.

Називаючи персонажів, письменник прагне дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа – денотата [1:7]. Ім'я Тимко, яке належить головному герою роману Вихору, уживається в творі 676 разів. Автор роману обирає саме форму Тимко, що є скороченим розмовним варіантом імені Тимофій (з гр. *той, хто шанує Бога* [10:102]). Саме таким Тимко показаний у романі до початку війни. Його поетична душа формується під впливом рідної природи, серед якої зростає юнак. Лише благородна, з чулим серцем людина, може залишити *квітку разом із густим кущиком трави в її зеленому храмі і, бережно обкосивши* [12:281], піти далі. Особливої ніжності й поетичності набуває ім'я Тимка в устах його коханої Орісі, у мові якої пере важають зменшувально-пестливі форми Тимонько, Тимусь. До тої ж усіченої основи Тим, що стала базою для утворення Тимко, долучаються суфікси -онько та -усь, що є виразниками емоцій: *Тимусю, журавлику мій, ходім до нас на сіновал* [12:247]; *Тимоньку, милий... як же я буду без тебе!* [12:297].

Власні назви з ясним етимологічним значенням основи, з промовистою внутрішньою формою у художньому тексті можуть ставати прямо мотивованими, тобто прямо характеризуючими через семантику основи іменованій образ, його риси характеру або ж його соціальний тип [15:45]. Таким асоціативно-характеризуючим у романі стає прізвище Вихор, у стосунку до наймолодшого з династії Вихорів. Розбишакуватість і непокірність цього персонажа асоціюється з апеллятивом вихор. Словник виділяє пряме значення цієї лексеми *сильний круговий рух вітру; сильний поривчастий вітер* та переносне *надзвичайно швидкий хід подій* [6:34]. Поряд з цими значеннями у словнику подається й

зовсім інше тлумачення лексеми вихор – *пасмо волосся, що стирчить догори* [6:34]. Г.Тютюнник добирає таке прізвище, аби показати риси характеру персонажа: його непокірність, спритність, сміливість. Особливо яскраво вони виявляються у діалозі Тимка Вихора з майбутнім його тестем: – *Що ж, дорогий тещечку, – сказав Тимко, затримуючись у дверях. – Не хочеш по-доброму, візьму силою, і, переступивши поріг, гримнув дверима* [12:116].

Прізвище Вихор викликає певні асоціації з назвою роману «Вир», на що вказує звукова інструментовка слів «вир» і «вихор». Фонетична форма лексем відповідає змісту, оскільки їх звучання прямо зображує звукові сторони позначуваної реалії [4:129]. Впадає в очі й близькість семантики цих слів, оскільки «вир» позначає місце у річці, морі і т. ін. з круговим рухом води, що утворюється внаслідок дії протилежних течій [11:46].

Ця семантика в узагальненому вигляді відкладається в звучанні вир-ви(хо)р, яке й викликає підсвідомі асоціації, пов'язані з цими словами [4:23]. Слова вир і вихор, проаналізовані з точки зору своєї звуко-символіки (за методикою А.П.Журавльова [4]), асоціюються зі словами «страшний», «сильний», «темний», «шумний», «швидкий» і створюють образ персонажа – Тимка Вихора: *Але Тимко не чув того крику, волочив Охріма далі, тяжко сапаючи, лице його було озвірілим і страшним... Тимко водив безтямними очима навколо себе, крутився, як в'юн, намагаючись вирватися із дужих дядьківських рук* [12:210].

Не випадково автор роману зводить Тимка Вихора з виром. Одну за одною Григорій Тютюнник блискуче подає легенди про вир на Ташані. Їх пригадає Тимко – і сам потрапляє човном на те страшне, небезпечне місце: *Але зараз якось забув про нього (вир) і опам'ятався лише тоді, коли човен рвонуло вбік, він перевернувся і холодна вода стьобнула Тимка по самі ніздрі, закрутила його, всмоктуючи в чорну глибину, що в'юнилася під ногами густими русалчиними косами* [12:142]. Несподіване і нагло-страшне випробування підстергло Тимка. Письменник ніби навмисне звів грані виру життєвого з виром у буквальному розумінні. Ідейно-композиційна мета – перевірити гарт Тимка Вихора. Юнак відчайдушно, до останніх сил бореться зі стихією. Нагодився на ту хвилину Джмелик на човні. Він і врятував Тимка, відзначивши: *А ти, видать, хлопець кріпкий. Смерть мовчки приймав. Другий би на твоєму місці горланив так, що й по хуторах чути було б* [12:142]. Ці слова Джмелика влучно характеризують персонаж. Не тільки

фізичним здоров'ям, а й нездоланністю духу, залізною волею, міцним характером відзначається Тимко Вихор.

Двочленна формула іменування Тимко Вихор, ужита у романі лише 5 разів, сприяє конкретизації особи і вживається в таких ситуаціях: *До Тимка в курінь прибіг озброєний гвинтівкою боєць: – Ви Тимко Вихор? – Я. – Ходім зі мною* [12:374]; *В першій ряду колони з домашньою торбиною за спиною, в теплому на хутрі піджаку і обмотаних ганчір'ям чоботях, виваливши з-під військового кашкета засніжений баранячий чуб, стояв Тимко Вихор* [12:506]; *– Як твоє прізвище? – Тимко Вихор. З лижного батальйону* [12:548]. Двочленну модель Г.Тютюнник вживає поряд з іменуванням інших персонажів, наприклад: *Тимко Вихор, Марко Дудочка, Сергій Золотаренко і Денис Кошара перебували в Святогорську, куди їх направили разом з іншими молодими троянівцями в запасний артилерійський полк* [12:372].

Другим за частотою вживання є особове ім'я голови Троянівської артілі Оксена (419 ужитків). Ім'я **Оксен** - це розмовна форма імені грецького походження Овксентій [10:83]. На нашу думку, тут письменник теж використовує етимологічний сенс імені, яке в перекладі з грецької мови означає *той, хто росте, збільшується* [10:83]. Оксен зростає й мужніє – отже збільшується поступово: від шибайголови до керівника Троянівської артілі, долаючи багато труднощів. Апогею величності Оксен досягає, ставши грізним партизаном-месником, командиром партизанського загону.

Найважливіші риси характеру цього персонажа засвідчує антропонім **Гамалія**, який має великий характеристичний потенціал. У прізвища Гамалія давня історія. Кілька родів з прізвищем Гамалія дали Україні чимало військовиків, визначних козацьких провідників [3:352- 353; 13:457]. Прізвище Гамалія знаходимо й у Т.Шевченка, який змалював отамана Гамалію із козаками-запорожцями. Шевченків Гамалія – витвір поетичної уяви, опертої на історію: жоден історичний Гамалія участі у морських походах не брав. Але саме завдяки Шевченкові дзвінке імення Гамалія потрапило в український національний пантеон, символізуючи відвагу й самовіддане бойове служіння Україні. Обравши для свого персонажа таке прізвище, Григорій Тютюнник ніби прилучив його до цього пантеону. На сприйняття антропоніма Гамалія впливають і його фонетична гучність, і його історична уславленість. В.М.Михайлов зауважує, що чим славнозвісніше обране для персонажа

ім'я і чим виразніше автор проектує його на історичну особу – однофамільника персонажа, – тим сильнішим стає стилістичний ефект [8:34-35]. У творі, отже, обігрується перегук наймення персонажа з історичним прізвищем Гамалія, а саме тюркське походження цього прізвища (типове для українського козацтва XVII ст. явище) та його етимологічний сенс «товста шия» [14:224] до уваги не береться.

Двочленна модель іменування вживається в творі лише 4 рази і виступає у тих контекстах, де автор хоче підкреслити соціальний статус героя: *Отак і став головою троянівської артілі Оксен Гамалія* [12:39].

Використовувані автором тільки в звертаннях, у кличному відтінку емоційно-оцінні утворення Оксеночку, Оксюшо, Оксашо в певних мовленнєвих ситуаціях одержують різні емоційні конотації: *Все, Оксашо! – прошепотів він і важкими руками обняв Оксена. – Відвоюювся* [12:581]; *Дай мені, Оксюшо, когось іншого, – зашепотів Йонька* [12:480]. Інтимно-пестливої оцінки набуває форма Оксеночку, яку вживає дружина персонажа: *Олена догнала його, вчепилася за рукав: – Як же я буду одна з дітьми, Оксеночку?* [12:362].

Найважливіші художні функції власного імені пов'язані, як правило з поетикою підтексту [7:27]. Порівняно з прізвищами Вихор, Гамалія, прізвище **Дорош** здається звичайним, тобто непромовистим. Насправді це прізвище, як і ряд подібних, теж є значущим. Вловивши підтекст такого іменування, читач, крім усього іншого, розшифровує таємні знаки суб'єктивного авторського відношення до героя [7:29-30].

Прізвище Дорош вживається у романі 381 раз. Загальне первісне значення антропоніма Дорош, яке з походження є розмовною формою імені Дорофій, – *дарований Богом* [10:56], влучно характеризує персонажа. Перше враження про Дороша було неприємним для Оксена Гамалії: – *На яку тему ви приїхали читати лекцію – сухо і неприязно запитав Оксен. – Моє прізвище Дорош, – ввічливо відрекомендувався незнайомец і подав з довгого рукава шинелі свою малесеньку білу, майже жіночу руку* [12:119-120]. Зовні непоказний: низенький, щуплий, худий, майже підліток, кволий після контузії на фінській – «одні ж кості, шкірою обшиті», Дорош поступово розкриває свою духовну красу і силу. Очоливши тваринницьку ферму, він вчить людей працювати, рішуче виступає проти рвачів, проти тих, хто ухилиється від роботи.

Фізичній силі, здоров'ю автор протиставляє мужність, духовну силу Дороша, яка криється в імені **Валентин**. У перекладі з латини воно

означає *сильний, здоровий, міцний* [10:44]. Троянівці не називають Дороша за ім'ям, а використовують шанобливу форму ім'я та по батькові: *А ти, Валентине Павловичу, не обижайся. У нас теж є дещо приховано. Можем і тобі позичити, якщо хочеш* [12:414]. Така антропологічна формула підкреслює повагу, на яку заслуговує персонаж.

В особових іменах, які використовуються у художній літературі, виражальними засобами виступають, як й у побутовій мові, різноманітні суфікси оцінки [9:61]. Негативно-оцінним, що зображується в сатирично-викривальному плані, є ім'я **Йоньки** – скупого сільського дядька. Ім'я Йонька – зменшена форма від Йосип – д.свр. – *він (Бог) додасть* [10:65]. Частота використання імені Йосип низька (7 разів) порівняно з вуличною формою Йонька (303 рази), у якій це ім'я вже трансформувалось у прізвище. У тексті автор характеризує персонажа такими словами: *На західній околиці села, біля самого байраку, живе Йосип Вихор, по-вуличному Йонька* [12:19]. Вже з самого початку в засобах ліплення характеру Йоньки помічаємо тонку, без підкресленого гротеску осудливо викривальну іронію автора. Постійне використання автором імені-прізвища Йонька характеризується особливо різкою експресією. Йонька зображується легкодухим, несерйозним, нікчемним. Він завжди поспішає. І чим швидше все робить, тим у незвичайніші комічні ситуації потрапляє. Кожне слово його, кожен рух викликає іронічний сміх. *Ось Йонька, учепившись за налігач, усе погейкував та цьвохкав батогом. В хутір Ковбики приїхали затемна. Йонька зайшов у чиєсь подвір'я на самому краю хутора, побудив собак, вони скажено рвалися із ланцюгів, готові змежелити Йоньку разом із кожушиною* [12:108]. Комізм образу Йоньки-невдахи криється у його вічно лукавих мудраціях, яким протиставляється здоровий глузд його дружини Уляни.

Як бачимо, антропонім Йонька є експресивно-оцінним, що сприяє акцентації нікчемності, обмеженості, душевного здичавіння персонажа.

Йонька – теж Вихор, як і Тимко. Але тут сенс прізвища фактично стає антонімічним до того, який пов'язується з Тимком. У характері Йоньки теж круговерть і стрімкість, але – дурна. Нейтральні наймення Йосип і Йосип Вихор уживаються автором тільки для диференціювання денотата від решти персонажів твору. Наприклад: *Через півтора року повернувся додому Йосип, якого червоні брали в обоз...* [12:19]; *Йосип на все життя затамував на неї злобу...* [12:20]. Інші вжитки імені

Йосип знаходимо у мові Уляни – дружини Йоньки: *Піди ж, Йосипе, принеси ночви з хліва, бо їм треба вмитися з дороги* [12:238]; *Не забивався б ти, Йосипе, в таку далечінь. Німці по всіх дорогах, поліцаї, натрапиш – і телиці не радий будеш, – відраджувала Уляна* [12:469]. Використання повного імені Йосип у наведених ситуаціях свідчить про «повагу» Уляни до її чоловіка. Це зумовлено тим, що антропонімікон звертання дружини до чоловіка тяжіє до вживання повних форм імені. У звертаннях до чоловіка майже повністю відсутні пейоративні форми.

Двочленна формула іменування Йосип Вихор вживається письменником лише 1 раз на початку твору: *На західній околиці села, біля самого байраку, живе Йосип Вихор...*[12:19].

Найпоетичнішим з усіх виписаних у романі образів є **Орися**. Про це свідчить саме така форма імені, яке вживається у романі 276 разів. Ім'я Орися, утворене від імені Орина, яке в перекладі з грецької позначає «мир, спокій» [10:144], засвідчує найкращі риси дівчини (дружини, матері), так натхненно оспівані у народних піснях. Використовувана автором форма імені Орися вказує на національну належність героїні. Виразником емоційності імені Орися виступає зменшено-пестливий суфікс *-с(я)*, що у певних мовленнєвих ситуаціях може втрачати емоційні конотації [1:65]. Максимальна експресія цього імені виявляється в мові Тимка, який палко кохає її: *...він таки схопив її за плечі іпритяг до себе. – Орисю!Ластівочко моя...* [12:250].

Ім'я головної героїні роману Орисі ніби втілює найважливіші риси її характеру: вірність, ніжність, вміння дарувати щастя, приносити незвідану радість коханому, які наповнюють сенс імені і роблять його характеристичним. Знаменно, що на відміну від усіх інших головних персонажів роману Орися іменується безваріантно, тільки цією антропоформулою. Цим засобом письменник підкреслює пісенність, усталеність і певну ідеалізованість образу.

Неповторними й оригінальними є імена та прізвища персонажів, влучно дібрані автором. Семантика основ, пряме мотивування у таких номінаціях відкрито виконує соціально-характеристичну функцію, підкреслює головну рису поведінки або характеру персонажа [15:44]. Так, ім'я та прізвище голови сільради **Гната Рєви** має характеризуючу семантику, оцінюючи цю особу. Точне для задуму автора значення має ім'я Гнат, яке перекладається з латинської мови як «вогнений» [10:53] і асоціюється зі словами *спалити, опалити, горіти, червоніти*,

червоний. Пор.: Зелене сукно із нього поздирала, і Гнат наказав сіль-радівському конюхові Кузьмі його спалити... [12:81]; Гната опалило смертельним жахом... [12:88]; Ішов, поляскуючи прутиком по халяхах, золотий зуб горів на сонці [12:136]; Так ти хочеш, щоб я її зараз же викликав? – почервонів на обличчі Гнат [12:137]; Страшний, червоний, з вибалушеними очима... [12:86].

Ім'я Гнат добре узгоджується з його прізвиськом Рева. *Батько в нього був паламарем, так він через газету від батька відмовився, прізвисьце змінити хотів. Та хіба ж то чоловік? Він заради вигідної служби з відьмою побратається. А думаєш, за людей вболіває? За себе! За свою шкуру боліє!..* [12:95]. На зауваження про те, що він порушує закон і Конституцію, Гнат кричить: *Я тут закон! Я – конституція!* [12:68]. Антропонім Рева асоціюється з окриком, ревінням, грубим словом, має ясне етимологічне значення основи і фактично є прямо характеризуючим. Водночас воно цілком вписується в діючу антропосистему української мови і тому не має ознак якоїсь штучності.

Отже, антропоніми роману Григорія Тютюнника «Вир» значно ширше, ніж це могло б видатися на перший погляд, вповнюються характеристичним сенсом, виступають виразниками різних емоцій. Автор роману ретельно попрацював над добором імен, прізвиськ, прізвиськ, беручи їх з реальної дійсності, нічого не вигадуючи. Різноманітність форм іменування автор використовує творчо, із стилістичною метою.

1. Белей Л. Функционально-стилистичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. -Ужгород, 1995.
2. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. -М.,1983.
3. Енциклопедія українознавства.-Львів, 1993.-Т. 1.
4. Журавлев А.П. Фонетическое значение. - Л., 1974.
5. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе/ Филологические науки.-1986.-№4.
6. Короткий тлумачний словник української мови/Уклад. Д.Г.Гринчишин, Л.Л.Гумецька, В.Л.Карпова та ін. Відп. ред. Л.Л.Гумецька.-К, 1978.
7. Магазаник Э.Б. Ономапозтика, или «говорящие имена» в литературе. -Ташкент, 1978.
8. Михайлов В.Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе.-Луцк, 1965.
9. Михайлов В.Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе//Филологические науки,-1966.-№2.
10. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довщник.-К, 1996.
11. Словник української мови:У 10т.-К.,1977.-Т.1.
- 12.Тютюнник Г.М. Вир: Роман.-К, 1979.